

Николай Шкрибляк

Николай Гергелюк

Украинская Автокефальная Православная Церковь 1921 г. как проявление украинской церковной жизни

Статья посвящена проблеме создания Украинской Православной Церкви, а именно событиям, происходившим в Украине в начале XX в. Раскрыты причины возникновения структуры и выявлена специфика религиозных движений за автокефалию в указанный период. Дан краткий анализ ключевых положений вновь созданной Церкви, которые в дальнейшем послужили формированию нового курса церковной политики в Украине. Сделан обзор ряда соборов, заседаний, созванных по данной проблематике, их постановлений и т. п. Выяснено, почему в очередной раз Украина не смогла создать собственную единую, никому неподвластную, православную структуру. Дана оценка личным вкладам первоиерархов Русской и Украинской Церквей в создании и развитии УАПЦ как церковно-административной единицы. Отражена политическая ситуация, на фоне которой происходили данные церковные трансформации.

Ключевые слова: УАПЦ, РПЦ, ВПЦС, автокефалия, экзархат, собор.

УДК: 947.784(331)

Нестор Мизак

Віктор Боднар

(Чернівці)

РУХ ЗА ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ У 1941-1944 РР.

У статті аналізується відродження православного автокефального руху на українських землях, окупованих гітлерівцями під час Другої світової війни, його проблеми, переслідування ієрархів УАПЦ німецьким гестапо та долю відродженої Української Православної Церкви на прикінцевому етапі війни.

Ключові слова: УАПЦ, Православна автономна церква, поєднання церков, Почаївський Собор, гестапо, Рейхскомісаріат Україна.

Українська Автокефальна Православна Церква у першій половині XX ст. пройшла складний етап відродження, започаткованого у добу Визвольних Змагань 1918-1921 рр. за незалежність України під керівництвом митрополита Василя Липківського. Із втратою української державності та загарбанням більшості українських земель більшовицькою Росією (СРСР) УАПЦ зазнала гонінь та ліквідації. Безбожний радянський режим насаджував натомість свої форми державного виховання, вихолощуючи з українських традицій усе, що носило самостійницький характер. Та попри все знищити в українців потяг до рідної віри і церкви не змогли. З нападом гітлерівської Німеччини на СРСР 22 червня 1941 р. у стероризованого сталінським режимом народу зродилися надії на відродження політичної, культурної і релігійної свободи.

В умовах перших місяців війни православні українці Волині, Поділля і Полісся почали організовувати церковно-релігійне життя. Однак перші кроки на цьому шляху призупинялися цивільною німецькою владою, яка услід за німецькою армією почала діяти в рамках Рейхскомісаріату Україна та перетворювати українські землі на німецьку колонію. Водночас давалася взнаки і традиційна конфесійна роз'єднаність населення. Сподівання, що нововідроджувану УАПЦ очолить в Україні найстарший за віком і стажем ієрарх на українських землях архієпископ Олексій розвіялися у зв'язку з його москвофільським поглядами. Зраджений Олексієм церковно-громадський провід почав шукати інших шляхів

щодо втілення ідеї відродження УАПЦ в життя. Подальший поступ на цьому шляху був пов'язаний з діяльністю єпископів Полікарпа (Сікорський) та Мстислава (Скрипник).

Проблема єдності церков та проголошення незалежної Української Православної церкви залишається **актуальною** і в наш час. У складних умовах міжконфесійного розколу в Україні знання історії автокефального руху сприятиме позитивному вирішенню наболілих питань церковного життя.

Мета публікації: на основі відомих архівних матеріалів дослідити діяльність українських православних ієрархів у руслі відродження церковно – релігійного життя під час гітлерівської окупації України у 1941 – 1944рр. У контексті означеної теми конкретизовано такі завдання: з'ясувати обставини церковно – релігійного життя під час німецької окупації України, окреслити спроби українських єпископів щодо відродження УАПЦ, проаналізувати особливості взаємин єпископів – автокефалістів з проросійськими церковними діячами, оцінити діяльність церковних соборів в зазначений період, висвітлити причини невдач автокефального відродження та вимушеної еміграції церковних діячів з України.

Слід зазначити, що історією Української Православної Церкви під час Другої світової війни на українських землях займався церковний історик професор Іван Власовський, який опублікував цілий розділ з даної проблематики у «Нарисі історії Української Православної Церкви» [1, с. 177-271]. Частина документів із зазначеного періоду подано в «Мартирології українських церков. Українська Православна Церква», які зберігаються в архіві УАПЦ у м. Бавнд Брук, США, і використано автором у публікації [3, с. 669-769]. У 2008р. появилася монографія А.К.Смірнова "Мстислав(Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч. 1930 – 1944" у якій поряд з іншими питаннями простежується його роль у процесі інституалізації УАПЦ в 1942р. Окремі питання відродження УАПЦ під час війни висвітлили у своїх працях дослідники Г.Бухало, Ю.Волошин, А.Губар, І.Преловська, Д.Степовик. Щодо різних актуальних проблем відродження УАПЦ в 1941-1944р., то ця тема потребує подальших наукових досліджень і публікацій.

Отже, 18 серпня 1941 р. у Почаєві архієпископ Олексій Громадський скликав таємний собор, а якому проголошено, що Православну Церкву в Україні слід вважати канонічно залежною від Московської патріархії на правах автономії. У рішенні цього собору єпископів Православної церкви на Україні записано: «На Соборі московському 1917-18 рр. Православна Церква на Україні була признана автономною, що підтвердив в 1922 р. і патріарх Тихон. Але з часом та автономія обмежувалася і в Києві перебував екзарх Московської патріархії. Хоч він іменувався митрополитом всієї України, але з'єднане з тим титулом звання екзарха вже саме по собі уявляло обмеження влади обласного митрополита. По смерті екзарха Михаїла Єрмакова в 1929 р. Московська патріархія не назначала екзархів до Києва (...), а тому ця Церква повинна залишитися підпорядкованою Московській патріархії, але з правами автономії, яку свого часу надала їй Церква російська. У такому разі вища церковна влада в Україні повинна належати до Собору єпископів області, а права обласного митрополита до старійшого єпископа області. Щодо екзарха Західної України, то він за неділю до війни виїхав до Москви, не давши нікому з єпископів жодних заряджень і тому його можна рахувати покинувшим свій Екзархат». Під рішенням Собору підписалися Голова Собору Архієпископ Олексій, члени: архієпископ Симон, єпископ Пантелеймон і єпископ Веніамін, як секретар [4, с. 678-679]. Рішення Почаївського собору про підпорядкування Православної церкви в Україні Московській рішуче осудив митрополит Української Православної Церкви у Польщі Діонісій (Валединський) (Д.Валединський православний митрополит з титулом Блаженнішого. 1900 р. закінчив Казанську духовну академію. З 1902 р. ректор Холмської духовної семінарії, 1913 р. – єпископ Крем'янецький. З 1923 р. очолив як митрополит Православну Церкву в Польщі. Виступав з протестами проти переслідувань православних на Холмщині й Волині. Хіротонізував українських єпископів Олексія, Полікарпа, Іларіона, Палладія, дав благословення на відновлення УАПЦ. – Н.М.) [2, с. 523].

Митрополит 23 жовтня 1941 р. звернувся з листом «До його високопреосвященства, високопреосвященнішого Олексія, архієпископа Крем'янецького і Рівненського», у якому акцентував: «Мови не може бути про підпорядкування св. Православної Церкви в Україні Церкві московській». Блаженніший пояснював, що на ту пору не існує правильної на засадах канонічно організованої Церкви російської. У середині грудня 1941 р. до Києва прибув представник Автономної Української Православної Церкви єпископ Пантелеймон для керівництва Київською єпархією. 20 грудня він зустрівся з представниками Церковної Ради УАПЦ, заснованої у вересні 1921 р. спадкоємцями автокефального руху. З протоколу засідання Церковної Ради УАПЦ в Києві від 20 грудня 1941 р. можна дізнатися про хід переговорів щодо керівництва релігійним життям у центральних та східних областях України.

Так, Голова Президії Церковної Ради Пилип Руденко поінформував, що Церковна Рада вважається єдиним і найвищим керуючим органом, обраним на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі у 1927 р., але вона змушена була припинити роботу в умовах більшовицького терору. Православна Церква в Україні зазнала болючих втрат. Зазначалося, що з двох митрополитів, 36 єпископів та більше 3 тис. священників на даний період вижило приблизно 200 священників.

Церковна Рада заявляла, що станом на 17 жовтня 1941 р. об'єднала представників усіх православних угруповань в Києві і почала налагоджувати релігійне життя.

На жаль, група єпископів на чолі з Олексієм Громадським, орієнтуючись на московську Церкву, відновила боротьбу в Україні. Негативні процеси поглибилися у зв'язку з позицією Почаївського Собору. Митрополит Пантелеймон, будучи присутнім на засіданні Ради, зайняв негативну позицію щодо відродження УАПЦ і виступив з ідеєю пересвячення священників і вірних у підпорядкування Автономної Церкви. На засіданні відбулася гостра полеміка між митрополитом і прибічниками УАПЦ про мову богослужбових книг, русифікацію Церкви. Цікавим був виступ старого священника протоієрея Петра Длугопольського, учасника Всеукраїнського Церковного Собору у 1918 р. Він розповів, що тоді вони звернулися до московського патріарха Тихона визнати автокефальність Православної Церкви в Україні. Але той відмовився. 1921 р. відбувся Другий собор, на якому наступний екзарх Михайло також не захотів визнати УАПЦ. «Я син свого народу, – говорив П.Длугопольський. Не слід робити образливих закидів один одному. У нас немає слов'ян, є українці, що за браком книжок не можуть чинити службу Богу українською мовою» [20, с. 701].

Патріотично звучали на засіданні виступи віруючих. Так, вірний Трохим Шекета сказав: «Мовою свого народу я зрозумів усією душею і відчув своїм серцем слово Боже вже на старості свого віку. В УАПЦ Церкві я знайшов чисту глибоку віру християнина. Пропозиція пересвятити священників УАПЦ – це образа нашого релігійного почуття, це національна ганьба» [20, с. 702].

Вірянин Василь Марченко згадав, що патріархат спершу погодився на визнання УАПЦ, але наступного дня відмовився. «Тоді Собор, що налічував поверх чотирьохсот представників народу усієї України (...) обрав своїх пастирів і нам відомо, що ці обранці народу не зрадили християнської віри, не зрадили свого народу (...). В угрупованні Почаївського Собору єпископів нема тієї щирості, нема відданості нашому народу, бо живі діла цього Собору суперечать офіційним заявам» [20, с. 702].

Розмови прибічників УАПЦ і єпископа Пантелеймона зайшли в глухий кут. На пропозицію присутніх висловитися єпископ Пантелеймон сказав, «що висловив лише бажання Почаївського Собору єпископів». Після цього встав і вийшов» [20, с. 704].

У результаті непримиренної позиції автокефалістів митрополит Діонісій заявив, що коли на те дозволять обставини, скличе Собор єпископів з участю усіх єпархіальних архієреїв.

Вірні Православної Церкви на москвофільську орієнтацію архієпископа Олексія зреагували проханням до архієпископа Полікарпа очолити Українську Православну Церкву на окупованих гітлерівцями українських землях.

Православних українців підтримав архієпископ Поліський і Пінський Олександр (Іноземцев). Він, як і владика Полікарп, не визнавав радянської влади і Московської

патріархії. Автокефалісти скликали Собор, який відбувся у Пінську 7 лютого 1942 р. З цього приводу газета «Український голос» від 19 лютого 1942 р. подала інформацію про хід собору: «Служби Божі з участю нововисвячених єпископів-українців правилися по-українськи. Промови-обітничі їх виголошені були також українською мовою. Подорож владики Адміністратора Полікарпа до Пінська, хіротонізація там трьох нових єпископів св. Автокефальної Православної Української Церкви постанови св. єпископських Соборів – це події історичної ваги в церковному нашому житті» [14, с. 686].

В ухвалі собору йдеться, що на засіданні 10 лютого 1942 р. заслухано доповідь Високопреосвященного Полікарпа, архієпископа Луцького і Ковельського, Адміністратора Святої Автокефальної Православної Церкви на визволених українських землях у справі духовного опікування православним населенням визволених земель України [14, с. 686].

В ухвалі повідомлялося, що на східноукраїнських землях існує дві церковні течії: «невелика кількість прихильників Московської патріархії і величезна маса населення з поважним числом пастирів, що належали до Української Автокефальної Церкви, що її очолював покійний митрополит Василь Липківський з його ієрархією». Собор направив до Києва та в інші регіони східноукраїнських земель трьох хіротонізованих єпископів для керівництва Церквою на місцях [14, с. 686].

У відповідь на прибуття до Києва нововисвячених єпископів УАПЦ Ніканора та Ігора 12 березня 1942 р., єпископ Автономної Православної Церкви Пантелеймон виступив з недружнім посланням проти УАПЦ та їх єпископів. Пантелеймон писав, що 15 березня 1942 р. Ніканор та Ігор в Андріївському соборі «увійшли в молитовне та літургійне об'єднання з одлученими та зверженими самосвятами, в чому однак помиляються (...)». Єпископ попереджував православних священників, ченців та віруючих мирян від духовного контакту зі згаданими «самосвятами», «оберігаючи себе від смертельного» гріха та суду Божого. Рівно ж церквам і парафіям згаданих самосвятців та єпископів приймати не можна [15, с. 706-707].

Слід згадати, що у Києві до Автокефальної Церкви належали всього три церкви на чолі з Андріївським собором. Натомість Автономна Церква мала у своєму розпорядженні 6 монастирів і 14 церков з 28 священниками. Разом у Києві вони мали 26 парафій та 71 духівника. Отже обставини щодо автокефалізації Києва у 1942-1944 рр. були несприятливі.

Села Київщини не мали священників і для них автокефалісти лише за два тижні висвятили 35 отців, які пішли на сільські парафії [23, с. 712]. Але цих кадрів було надто мало, натомість гітлерівці не сприяли автокефалістам. На прохання лідерів УАПЦ повернути їм колишні будинки Церковної Ради – бувшої консисторії і митрополичого палацу, німці віддали ці будівлі керівництву автономістів.

Як зазначав у листі до архієпископа Полікарпа єпископ Ніканор, населення в Києві залишається «перестрашеним з часів більшовицької окупації, пригнобленим і здеморалізованим. На сміливі і безстрашні промови автокефалістів дивляться, як на річ для них екзотичну» [23, с. 717].

Єпископ Ніканор наголошував, що він організував в Андріївському соборі український церковний хор, який професійно співає і щоб його послухати церкву відвідує багато української інтелігенції. Даний захід злить автономістів. Відчувався великий брак церковних книг українською мовою і єпископ Ніканор згодився особисто написати підручник по Закону Божому для шкіл та видати 500 примірників літургії св. Іоана Золотоустого.

Єпископ Ніканор повідомляв про неприхильне ставлення німецької влади до автокефалістів. Їхні неприязні відносини загострилися особливо після того як керівництво УАПЦ на початку травня 1942 р. висвятило у Києві 6 нових єпископів. У відповідь гітлерівці виселили Вище Церковне Управління УАПЦ з його первісного приміщення та передали Автономній Церкві. Надії ж на передачу УАПЦ будинків при Софійському соборі, як і самого Софійського собору залишилися нездійсненими [5, с. 719-720].

Серед групи єпископів, висвячених у травні 1942 р., був єпископ Мстислав (Степан Скрипник), який після прийняття єпископського стану здійснив відвідини парафій

Лівобережної України. Його успіху посприяла зустріч з митрополитом Феофілом (Булдовський), який, будучи висвяченим 1921 р. уцілів у ході сталінських репресій. З німецькою окупацією України він очолив українські православні парафії на Харківщині, Полтавщині та суміжних областях. З приєднанням митрополита Феофіла до автокефалістів значно пригальмувало впливи на Лівобережжі автономістів. Митрополит Феофіл у листі до єпископа Мстислава приязно відгукнувся на предмет співпраці: «Дуже здивував і обрадував мене Ваш лист. Чимсь далеким-далеким, але рідним, близьким повіяло на мене від нього. Скільки прожито, скільки пережито...». Митрополит писав, що промисел Божий врятував йому життя у роки сталінщини, але забрав трьох дітей. «Минуло лихоліття, і людність знову закликала мене до праці. І я працюю як можу (...). Дуже радий якнайскоріше зав'язати контакт як з Вами, мій любий, так зо всім єпископатом УАПЦ» [8, с. 726].

27 липня 1942 р. у Харкові відбулася нарада Високопреосвященного владики Феофіла, митрополита Харківського і Полтавського, Преосвященнішого Мстислава єпископа Переяславського та членів Харківського єпархіального управління. Взявши до уваги інформацію Преосвященнішого єпископа Мстислава про стан церковного життя в Україні, церковна нарада вирішила визнати, що парафії підпорядковані Високопреосвященнішому владиці Феофілу на терені Харківської, Полтавської, Сумської і Курської областей становлять складову Української Автокефальної Православної Церкви на чолі з Адміністратором архієпископом Полікарпом» [17, с. 727].

Відповідну постанову видала і Полтавська церковна нарада 16-29 липня 1942 р. у якій йшлося: «Одноставно приєднатися до думки владики Мстислава, єпископа Переяславського, в його оцінці сьогочасного становища Полтавської єпархії Української Православної Автокефальної Церкви. Те становище є складним і вимагає сильного проводу в єпархії, оскільки в м. Полтаві й на терені області, що мають славні традиції з життя Української Церкви в минулому є благодатний ґрунт в сучасному, шириться вплив слов'яно-московського «автономного» угруповання» [16, с. 728].

У результаті активних дій ієрархів УАПЦ улітку 1942 р. автокефальний рух набув значного поширення. Незважаючи на німецькі утиски, ієрархи УАПЦ вирішили зібратися на Собор єпископів у Луцьку. Однак гестапо заборонило Собор і єпископи, які з'їхалися до Луцька, працювали неофіційно.

Унаслідок розмов вирішили послати до митрополита Олексія делегацію з повноваженнями розмов про поєднання Автономної і Автокефальної Православної Церков. Місія відбулася 8 жовтня у Почаєві і закінчилася підписанням Акта поєднання. У спільно прийнятому Акті поєднання зголошувалося наступне: «Взявши до уваги, що існує поділення Православної Церкви в Україні на два напрямки фатально відбивається на житті Церкви та українського народу і деморалізує впливає на вірних – ухвалили прикоротити церковне роз'єднання на таких засадах: «1. Визнаємо, що фактично Українська Автокефальна Православна Церква вже існує. 2. Українська Автокефальна Православна Церква має єднання з усіма Православними Церквами через Його Блаженство, Блаженнішого митрополита Діонісія, що до Всеукраїнського помісного Собору являється Містоблюстителем Київського Митрополичого Престолу (...)» [22, с. 730].

Але проти цього Акта виступила група єпископів Автономної Православної Церкви на чолі з єпископом – москвофілом Пантелеймоном. Заручившись підтримкою окупантів, прибічники автокефалізму здійснили тиск на митрополита Олексія і той відмовився від своєї попередньої згоди на поєднання.

Невдоволені Актом поєднання єпископи-москвофіли виступили з меморандумом, у якому підписаний митрополитом Олексієм документ назвали самоуправством, автокефалістів «розколоучителями» й вимагали від Олексія зняти свій підпис з-під «Так званого «акту поєднання», водночас скласти з себе повноваження «Екзарха усієї України», аж до рішення Всеукраїнського Церковного Собору» [11, с. 732-733].

Критику «Акту поєднання» підкріпив своїм листом єпископ-москвофіл Пантелеймон. До благочинних Київської єпархії він висловився так: «Цим категорично заявляю, що, на жаль,

жодного церковного об'єднання з липківсько-автокефалістами ще й немає і не може бути доти, поки вони не виправлять своїх догматично-канонічних порушень та блуд» [9, с. 734].

Не забарився і лист митрополита Олексія до своїх єпископів, у якому він «пояснював» що не проти об'єднавчого процесу, але скликати зараз об'єднавчий Собор неможливо, «канонічне рішення і оформлення справи об'єднання припиняються до скінчення війни, а акт від 8 жовтня 1942 р. завішується до розглянення його на першому після війни Соборові єпископів екзархату (...). Треба думати, що Господь дає час, щоб достойно підготувати і свято завершити велику ідею церковного поєднання» [10, с. 735].

Розкол православних церков в Україні відбувався в інтересах німецької окупаційної влади, яка вважала автокефалізацію як рух за самостійно-державницькі устремління. Так, 1-го червня 1942 р. гауляйтер Рейхскомісаріату «Україна» Еріх Кох видав «Розпорядження про правові відношення релігійних організацій», яким зобов'язав обов'язкову реєстрацію релігійних громад. Комісаріатам на місцях дозволялося «розв'язувати релігійні товариства, якщо їх діяльність не обмежується до виконання релігійних завдань, або загрожує публічному порядку і безпеці» [18, с. 748].

Наприкінці літа 1942 р. гітлерівці обмежили діяльність єпископа Ніканора заступника архієпископа Полікарпа на східних землях України. Йому дозволили працювати лише в Києві і найближчих околицях. Мовляв з метою релігійного примирення в Україні його юрисдикція дозволяється лише в межах генеральної округи Київ.

Водночас власті заборонили вільне пересування для єпископа Мстислава. Так, генерал-комісар генеральної округи Київ попередив його про заборону перебувати будь-де на захід від Дніпра. Щодо ігнорування єпископом німецьких розпоряджень генерал-комісар востаннє попередив його: «Оскільки до сьогоднішнього дня Ви не подали нам вимаганої інформації про Ваш від'їзд і місце, куди Ви виїжджаєте, оцим востаннє остерігаю Вас виконати цю вимогу і негайно повідомити нас, куди Ви їдете» [6, с. 749; 13, с. 750].

На початку 1943 р. німецькі окупанти остаточно обмежили права діяльності УАПЦ. 11 січня 1943 р. влада оголосила про припинення діяльності Собору єпископів УАПЦ та підпорядкування Церкви на місцях генерал-комісаріатам. Заборонялося висвячувати єпископів без згоди генерал-комісара, як і призначення священників на парафії без його згоди [12, с. 751-752].

Таким чином Українська Автокефальна Православна Церква стала поділеною на церковно-адміністративні одиниці. Згідно розпорядження рейхскомісара в Україні, Церква поділилася на Волинсько-Подільську, Житомирську, Київську, Дніпропетровську, Миколаївську та інші [21, с. 753].

У 1943 р. німецькі окупанти почали жорстокі репресії проти священників та вірних УАПЦ, особливо на Волині, де поширювався повстанський рух. Так, 14 липня цього року у с. Малин Острозького р-ну Дубенецької округи спалили церкву з 350-ма людьми, яких зігнали до святині. 2-го липня у с. Губків Людвипольського р-ну Костопільської округи замучили священника Корницького і псаломщика Петрова. Спалили церкву з прихожанами 19 липня 1944 р. у с. Великі Селища того ж р-ну та інших місцевостях [19, с. 756].

15 жовтня 1943 р. розстріляли у Рівному отця Миколу Малюжинського та Володимира Мисечка і репресії німецької влади проти лідерів УАПЦ продовжувалися.

Навесні 1944 р. у ході успішного наступу радянських сил, німці відступали з України. Відповідно змушена була покинути Україну й ієрархія УАПЦ, щоб уникнути трагічної участі своїх попередників 20-30 рр. На радянській території відновлювалася юрисдикція Московської Православної Церкви. Виїжджаючи на еміграцію українські владики звернулися до українського народу з архіпастирським посланням, у якому наголошували про важку долю України, яка спіткала її нераз у трагічній історії: «Клювали Тебе колись хижі дикуни – степовики; клює Тебе й сьогодні червоний північний крук (...). Хресна доля знов прийшла до Тебе, наш многострадальний Народе, наповнила наші серця сумом, бо знаємо, що віра в Бога знову буде причиною до знущань (...), що на протязі 23 років закривали Твої святі церкви, обертали їх на клуби, театри, кіна (...). Знаємо, що Храми

Божі, які так ревно зацвіли на Україні, будуть знову пустити й закритися. Жах перед НКВС не дасть віруючій людині визнати навіть назовні дозволена релігію» [7, с. 765-766].

Ієрархи закликали український народ терпеливо переносити «Божий допуст». Собор єпископів УАПЦ і надалі буде опікуватися духовенством і вірними української церкви. Закликав не вірити «облесній» більшовицькій пропаганді про «толеранцію релігії» та апелювати всіма засобами до християнських народів «світу про облудну фальш і сатанинську загрозу безбожного більшовизму християнській культурі».

Відозву підписали Голова Собору єпископів Української Автокефальної Православної Церкви – митрополит Полікарп, архієпископи: Київський і Чернігівський – Ніканор, Уманський – Ігор, Січеславський – Геннадій, далі єпископи: Переяславський – Мстислав, Лубенський – Сильвестр, Ново-Миргородський – Володимир, Рівненський – Платон, Дубенський – В'ячеслав, Мелітопольський – Георгій і керуючий Полтавською єпархією архімандрит – Досифей [7, с. 768 – 769].

Підсумовуючи рух за відновлення Української Автокефальної Православної Церкви в умовах німецької окупації у 1941-1944 р., відзначимо велику самопожертву українських православних ієрархів у відродженні УАПЦ в надзвичайно трагічних умовах Другої світової війни, коли за участь у відроджувальному процесі сотні священиків поплавилися життям від німецької окупаційної влади. Інших карали тюрмою, забороняли зустрічатися з паствою. З метою поглиблення розколу гітлерівська окупаційна влада надавала пріоритет представникам Православної Автономної Церкви, яка орієнтувалася на підпорядкування Російській Православній Церкві. Українці Центральної і Східної України підтримували відродженецький рух і брали активну участь у його поширенні. На жаль, спроба ієрархів УАПЦ об'єднатися з «автономістами» наткнулася на рішучу протидію промосковських єпископів.

Повернення радянської влади в Україну в ході війни остаточно припинило автокефальний рух. Він відродився майже через півстоліття в умовах розвалу СРСР та проголошенням державної незалежності України. Того щасливого часу дочекав лише один з учасників автокефального руху патріарх Мстислав. Повернувшись в Україну, він зустрівся з новітніми проблемами відродження УАПЦ і Української Православної Церкви. На жаль, поважний вік і передчасна смерть не дозволили йому втілити у життя плани своїх попередників.

Література

1. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. – Київ, 1998. – Том IV. – 416 с.
2. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Париж-Нью-Йорк, 1957 – 800 с.
3. Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – 1208 с.
4. Діяння обласного собору єпископів православної церкви на Україні, в Почаївській лаврі від 18 серпня 1941 р. // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С. 677 – 679.
5. До пана Генерального комісара в Києві // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С. 719 – 721.
6. До єпископа Мстислава // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С. 750.
7. Звернення Собору єпископів УАПЦ до українського народу в 1944 р. // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С. 765 – 769.
8. Його прєосвященству, прєосвященному Мстиславу, єпископу Переяславському // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С. 725 – 726.

9. Лист єпископа Пантелеїмона // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.734.
10. Лист митрополита Олексія до своїх єпископів// Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.735.
11. Меморандум автономних єпископів-москофілів // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.731 – 733.
12. Німці повністю підпорядковують Церкву своїй владі // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.751 – 752.
13. Німецькі втручання в церковні справи посилюється // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.749 – 750.
14. Пінський Собор – організаційне та ієрархічне оформлення Української Автокефальної Православної Церкви. Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.684 – 687.
15. Погромне послання єп. Пантелеїмона проти УАПЦ та її єпископів // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.706 – 707.
16. Постанови Полтавської церковної наради // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.728.
17. Постанови Харківської церковної наради // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.726 – 727.
18. Про правне становище релігійних організацій під німецькою окупацією // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.747 – 748.
19. Про німецькі злочини на Волині // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.755 – 756.
20. Протокол засідання Церковної Ради УАПЦ в Києві 20 грудня 1941р. // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.693 – 705.
21. Сучасне положення Православної Церкви в Україні в церковно-адміністративному відношенні // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.752 – 754.
22. Спроба поєднання церков // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.729- -730.
23. Умови праці в Києві 1942р. // Мартирологія українських церков. Українська Православна церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України. – Торонто-Балтимор: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1987 – Том 1. – С.729 – 730.

**Nestor Myzak
Viktor Bodnar**

**The movement for the revival of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church
under the German occupation of Ukraine in 1941-1944**

The article analyzes the revival of the Orthodox autocephalous movements in Ukrainian lands occupied by the Nazis during the Second World War. The author considers the main problems and harassment of UAOC hierarchs of German Gestapo and the fate of the revived Ukrainian Orthodox Church in the final stage.

Keywords: UAOC Orthodox Autonomous Church, the reunion of the churches, Pochaev Cathedral, the Gestapo, Reichskommissariat Ukraine.

**Нестор Мизак
Виктор Боднар**

**Движение за возрождение Украинской Автокефальной Православной Церкви
в условиях немецкой оккупации Украины в 1941-1944 гг.**

У статье рассказывается о возрождении православного автокефального движения на украинских землях, оккупированных гитлеровцами во время Второй мировой войны, его проблемы, преследования иерархов УАПЦ немецким гестапо и судьбу возрождённой Украинской Православной Церкви на окончательном этапе войны.

Ключевые слова: УАПЦ, Православная автономная церковь, воссоединение церквей, Почаевский Собор, гестапо, Рейхскомиссариат Украина.